

STUDII ȘI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 72 – 2021

1–4

SUMAR

STUDII

RENATA-GABRIELA TATOMIR, Un fragment de sarcofaș egiptean din colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”	5
GABRIELA FILIP, Geme romane în context medieval și modern	57
GHEORGHE ALEXANDRU NICULESCU, Genetics and archaeology: how interdisciplinary practices lead to the racialization of ancestry.....	75
LETIȚIA COSNEAN NISTOR, Castelul Bethlen din Criș (jud. Mureș) în arhiva Direcției Monumentelor Istorice	109
ANDREI MĂGUREANU, ADINA BORONEANȚ, DESPINA MĂGUREANU, MEDA TODERAȘ, Reidentificarea unui monument bucureștean: capela Palatului Știrbey de pe Calea Victoriei	137

NOTE ȘI DISCUȚII

DRAGOȘ MĂNDESCU, CRISTIAN EDUARD ȘTEFAN, Un pumnal cu nervură mediană pronunțată de la Hârtiești (jud. Argeș)	165
IULIAN BÎRZESCU, O inscripție în alfabet atic pe un fragment ceramic de la Histria	177
DRAGOȘ HĂLMAGI, <i>Epigraphica tomitana</i> (II).....	183
FLORINA PANAIT-BÎRZESCU, Un relief cu reprezentarea lui Herakles de la Histria	201

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CONSTANTIN C. PETOLESCU, Cronica epigrafică a României (XL, 2020)	209
---	-----

IN MEMORIAM

Gheorghe Baltag (<i>Radu Harhoiu</i>).....	257
Alexandru Avram (<i>Mircea Victor Angelescu</i>).....	261

SCIVA, tomul 72, nr. 1–4, București, 2021, p. 1–280

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

Ion Mareș, Siret – „Dealul Ruina”. Așezarea fortificată din epoca timpurie a fierului. Cu un studiu despre cultura Gáva-Holíhrady în Podișul Sucevei de Attila László, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2019, 461 p. (Carol Kacsó)	267
Ioan Stanciu, Malvinka Urák, Adrian Ursuțiu, O nouă așezare medievală timpurie din partea sud-vestică a României – Giarmata – „Baraj”, jud. Timiș. Alături de o examinare a locuirii medievale timpurii din Banatul românesc (secolele VII–IX/X), Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 18, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021 (Erwin Gáll, Florin Mărginean)	272
ABREVIERI	277

ÉTUDES ET RECHERCHES
D'HISTOIRE ANCIENNE
ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 72 – 2021

1–4

SOMMAIRE

ÉTUDES

RENATA-GABRIELA TATOMIR, An Egyptian fragment of sarcophagus in the collection of the “Vasile Pârvan” Institute of Archaeology	5
GABRIELA FILIP, Roman gemstones in medieval and modern context	57
GHEORGHE ALEXANDRU NICULESCU, Genetics and archaeology: how interdisciplinary practices lead to the racialization of ancestry.....	75
LETIȚIA COSNEAN NISTOR, The Bethlen noble residence from Criș (Mureș county) in the Historical Monuments Direction Archive	109
ANDREI MĂGUREANU, ADINA BORONEANȚ, DESPINA MĂGUREANU, MEDA TODERAȘ, The reidentification of a monument in Bucharest: the Chapel of the Știrbey Palace on Calea Victoriei	137

NOTES ET DISCUSSIONS

DRAGOȘ MĂNDESCU, CRISTIAN EDUARD ȘTEFAN, A dagger with prominent midrib from Hârtiești (Argeș county)	165
IULIAN BÎRZESCU, An Attic ceramic inscription from Histria.....	177
DRAGOȘ HĂLMAGI, <i>Epigraphica tomitana</i> (II).....	183
FLORINA PANAIT-BÎRZESCU, A relief depicting Herakles from Histria	201

CHRONIQUE SCIENTIFIQUE

CONSTANTIN C. PETOLESCU, <i>Cronique épigraphique de la Roumanie</i> (XL, 2020).....	209
--	-----

IN MEMORIAM

Gheorghe Baltag (<i>Radu Harhoiu</i>).....	257
Alexandru Avram (<i>Mircea Victor Angelescu</i>).....	261

COMPTE RENDUS ET NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

Ion Mareş, Siret – „Dealul Ruina”. Aşezarea fortificată din epoca timpurie a fierului. Cu un studiu despre cultura Gáva-Holíhrady în Podişul Sucevei de Attila László, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2019, 461 p. (Carol Kacsó).....	267
Ioan Stanciu, Malvinka Urák, Adrian Ursuţiu, O nouă aşezare medievală timpurie din partea sud-vestică a României – Giarmata – „Baraj”, jud. Timiş. Alături de o examinare a locuirii medievale timpurii din Banatul românesc (secolele VII–IX/X), Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 18, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021 (Erwin Gáll, Florin Mărginean).....	272
ABRÉVIATIONS.....	277

UN RELIEF CU REPREZENTAREA LUI HERAKLES DE LA HISTRIA

FLORINA PANAIT-BÎRZESCU*

Rezumat: Articolul face cunoscut un relief descoperit la Histria, cu reprezentarea a două personaje angajate într-o scenă de luptă. Musculatura evidențiată a personajelor și postura în care apar acestea, unul în picioare, celălalt pe jumătate îngenuncheat, sunt argumente pentru identificarea unui episod din muncile lui Herakles, anume lupta cu Geryones. Cu acest prilej, este reluată discuția asupra altor două reliefuri de la Histria cu reprezentarea eroului, pe care sunt identificate scena luptei cu cerbul kerynitian și, respectiv, cu păsările stymphaliene. Acestea prezintă urme de prelucrare, care indică fragmente provenind de la reliefuri diferite, care decorau, cel mai probabil, monumente de mici dimensiuni, din epoca romană (sec. II–III p.Chr.).

Cuvinte-cheie: Histria, relief, Herakles, epoca romană

Articolul de față privește un fragment de relief din marmură inedit, aflat în lapidariul Muzeului de la Histria, fără alte condiții de descoperire (fig. 1). Fragmentul se remarcă prin subiectul reprezentat, respectiv un episod din muncile lui Herakles.

Nr. inv.: S 312; material: marmură cu cristale mari translucide; dimensiuni: h.= 23 cm, L.= 32 cm, ad. = 19 cm. Relieful este rupt pe toate laturile; suprafața dorsală prezintă urme de prelucrare grosieră cu dalta; din cea frontală s-a păstrat partea inferioară a două figuri masculine nude. Câmpul din jurul figurilor este gol, doar linia solului fiind marcată în relief. Din primul personaj este vizibil piciorul stâng până la genunchi (h păstrată = 10 cm), în avans spre dreapta. În fața acestuia, un al doilea personaj se află pe jumătate îngenuncheat, atingând solul cu genunchiul drept. Se păstrează partea inferioară a corpului până în dreptul mijlocului. Între cele două personaje, mai precis între genunchii acestora, se păstrează un fragment din ceea ce ar putea aparține cotului brațului drept al personajului îngenuncheat.

Musulatura celor două figuri este puternic reliefată, fiecare grupă de mușchi fiind evidențiată atât prin linii de contur, cât și prin volum, detaliile anatomice fiind realizate cu o daltă plată îngustă. Musculatura pronunțată, precum și dispunerea celor două personaje orientate unul spre celălalt indică cel mai probabil o scenă de luptă. Îngenunchierea unuia dintre personaje este de regulă menită să sugereze deznodământul înclășării, respectiv înfrângerea unuia și victoria celuilalt. Această particularitate scoate din discuție reprezentarea unor atleți, căci aceștia din urmă

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: florina12@gmail.com.

Fig. 1. Fragment de relief cu reprezentarea luptei lui Herakles cu Geryones; marmură, sec. II–III p.Chr. (Muzeul Histria, nr. inv. S 312).

sunt de regulă redați în posturi simetrice. Cel mai apropiat exemplu în acest sens este oferit de un catalog de nume de efebi din epoca romană de la Odessos¹. În registrul inferior al inscripției apar redat în relief trei perechi de atleți în diverse posturi, toți pe picior de egalitate.

Nuditatea și musculatura pronunțată sprijină ipoteza identificării lui Herakles. Reprezentarea victoriei în scena de luptă sugerează mai degrabă un episod mitic. Dintre adversarii umani ai eroului, în cadrul celor 12 episoade canonice ale muncilor sale², cel care se potrivește cel mai bine scenei de mai sus este lupta cu Geryones. Începând cu pictura pe vase din epoca arhaică până la sculptura funerară a epocii romane, acesta este redat ca un personaj colectiv, compus din trei figuri, dintre care una este ocazional reprezentată căzută la pământ³. Prin confruntarea unui personaj în picioare cu unul pe jumătate îngenunchiat, relieful histrian se apropie cel mai mult de schema de pe metopa templului lui Zeus de la Olympia⁴.

Analogiile cele mai apropiate pentru relieful de față provin de la Histria. Este vorba despre două fragmente de relief publicate de către Maria Alexandrescu Vianu

¹ IGB I², 47.

² Brommer 1986, *passim*, sp. p. 55–64; Boardman 1990.

³ Brize 1990, p. 84: în arta romană, scena apare exclusiv în ciclul celor 12 munci, în mod special pe sarcofage și mozaicuri. Geryones este redat ca un personaj tricefal, ale cărui dimensiuni variază în raport cu înălțimea lui Herakles.

⁴ LIMC V.1, cat. 2507 = cat. 1705; aceasta prezintă o compoziție originală, în care cele trei corpuri ale lui Geryones sunt prezentate în trei secvențe diferite ale căderii.

în catalogul de sculpturi histriene la numerele 187⁵ și 188⁶. Din primul (nr. inv. S 137; material: marmură; dimensiuni: h. = 24 cm, L. = 21, ad. = 16 cm) se păstrează partea centrală cu figura unui tors masculin nud, redat din profil spre stânga (fig. 2).

Acesta a fost interpretat drept episodul unei lupte a lui Herakles cu un adversar, fără a se specifica despre care episod este vorba. Este păstrată de la gât până deasupra genunchiului (h = 20 cm) figura unui personaj masculin cu musculatura pronunțată în special în zona coapselor și a torsului. Forma curbată a spatelui sugerează faptul că eroul este angajat într-o acțiune, care presupune un efort fizic considerabil. Postura corpului corespunde scenei capturării cerbului kerynitian. Animalul nu s-a păstrat. Genunchiul drept ridicat se afla foarte probabil sprijinit pe spatele cerbului, iar cu ambele brațe ținea coarnele acestuia. De regulă orientat spre dreapta, Herakles apare figurat în această schemă în numeroase reprezentări din epoca romană: statuete

Fig. 2. Fragment de relief cu reprezentarea capturării de către Herakles a cerbului kerynitian; marmură, sec. II–III p.Chr. (Muzeul Histria, nr. inv. S 137).

⁵ Alexandrescu Vianu 2000, cat. 187, pl. 76a; Bordenache 1969, cat. 137, pl. 59.

⁶ Alexandrescu Vianu 2000, cat. 188, pl. 76b.

și reliefuri, vase ceramice sau din metal, sarcofage, mozaicuri ori chiar textile⁷. Popularitatea schemei iconografice a făcut să fie adoptată și pentru alte episoade ale confruntărilor lui Herakles, precum cea a prinderii taurului sau a luptei cu hidra⁸.

Cel de-al doilea fragment (nr. inv. S 138; material: marmură; dimensiuni: h. = 15 cm, L. = 29 cm, ad. = 14 cm) este de asemenea rupt pe toate laturile (fig. 3).

Se păstrează torsul unui personaj masculin nud redat frontal (h = 15 cm) și orientat spre stânga. Brațul drept ridicat și întins înainte se păstrează până la cot, cel stâng este îndoit, dar nu pentru a fi sprijinit în șold, așa cum s-a presupus. Detaliile mâinii cu arătătorul avansat și restul degetelor strânse sunt indicii pentru o anume acțiune, corespunzând episodului în care Herakles trage cu arcul. Acțiunea de a trage cu arcul este cel mai des întâlnită în episodul luptei cu păsările stymphaliene. Acesta este redat în diferite momente ale acțiunii, cel de față corespunzând momentului în care eroul a eliberat deja săgeata din arc⁹. Ca și în cazul piesei precedente, este remarcabilă postura inversată a figurii.

Fig. 3. Fragment de relief cu reprezentarea înfrângerii de către Herakles a păsărilor stymphaliene; marmură, sec. II–III p.Chr. (Muzeul Histria, nr. inv. S 138).

La o primă vedere, judecând după subiectul comun – muncile lui Herakles – și după dimensiunile relativ apropiate ale figurilor, cele trei reliefuri par să fi făcut parte dintr-un singur monument. Detaliile realizării tehnice, însă, dau o altă imagine. Relieful cu Herakles în postura prinderii cerbului (fig. 2) prezintă urme de trepan corespunzând punctelor de măsurare și o șanțuire pe conturul figurii, realizată tot cu

⁷ LIMC V.1, cat. 2213–2233. Prima atestare sculpturală a acestei scene apare pe o metopă a templului lui Zeus de la Olympia: LIMC V.1, cat. 1705 = cat. 2507. Aceasta a devenit o reprezentare preferată, în special pe sarcofagele din epoca romană: Robert 1897, p. 115–120; LIMC V, cat. 1714–1725, 1732–1733.

⁸ E.g. LIMC V.1, cat. 1745.

⁹ Woodford 1990, cat. 2251–2256; e.g. pentru detaliul degetelor: Robert 1897, p. 137, cat. 116, pl. 32.

trepanul; restul detaliilor corpului, dar și suprafața din jurul acestuia au fost realizate în principal cu dalta plată. Prin comparație, celelalte două reliefuri prezintă alte urme de prelucrare: atât conturul corpului, cât și suprafața din jurul acestuia au fost realizate cu dalta zimțată, cel mai vizibil fiind la reliefurile cu Herakles trăgând cu arcul (fig. 3). De asemenea, tipul de marmură este sensibil diferit la cele două fragmente publicate în volumul *Histria IX*, cat. 187 și 188. În timp ce primul este realizat dintr-o marmură cu cristale mari translucide, la cel de al doilea granulația marmurei este mult mai mică și transluțența cristalelor mai redusă, având un aspect opac. Fragmentul de relief inedit este mult mai apropiat de caracteristicile prezente la marmura primului fragment. Prin urmare, după toate aparențele, cele trei reliefuri aparțin mai degrabă unor monumente diferite. Starea fragmentară a reliefurilor face dificilă identificarea tipului de monument, însă scenele inspirate din ciclul muncilor lui Herakles se potrivesc cel mai bine unor frize decorative pentru monumente de mici dimensiuni.

Proporțiile îndesate ale corpului, precum și tratamentul sumar al detaliilor anatomice susțin o datare în epoca romană; luând în considerare analogiile prezentate, avem de-a face, cel mai probabil, cu un produs de la sfârșitul epocii romane timpurii; dimensiunile reduse și realizarea schematică a fragmentului de relief fac însă dificilă o datare exactă pe criterii stilistice, o încadrare mai largă, în secolele II–III p.Chr., fiind mai indicată.

În afară de cele trei fragmente de reliefuri discutate mai sus, tot de la Histria provine o statueta din marmură cu reprezentarea lui Herakles în luptă cu leul, dataată spre sfârșitul secolului al III-lea p.Chr.¹⁰. La acestea se adaugă un fragment de statueta, care păstrează pielea leului, aflată pe un suport care se afla în stânga eroului¹¹ și o altă statueta neterminată¹². Aceste descoperiri târzii pun problema rolului cultului lui Herakles la Histria într-o perioadă atât de aproape de apusul vechilor culte, mai ales dacă avem în vedere faptul că, în panteonul histrian, Herakles nu a avut întâietatea, pe care o regăsim la Callatis¹³. Fără îndoială, la nivel individual, Herakles îndeplinea încă funcția apotropaică tipică eroului¹⁴, statuetele și micile reliefuri votive aparținând acestui context. Astfel, apare alături de divinități salvatoare, precum Cybele și Dionysos, pe reliefuri votive din epoca romană la Odessos și Mesambria¹⁵. Reliefurile narative, cu reprezentarea muncilor lui Herakles, spre deosebire de cele votive, sunt mai degrabă decorative, fiind folosite pentru sarcofage sau alte monumente de mici dimensiuni, e.g. baze de statui. Legat de acest context, poate nu este lipsit de relevanță faptul că, în epoca romană, calitatea de erou, de campion al civilizației care luptă împotriva barbarismului simbolizat de monștrii pe care îi înfrânge, a făcut din

¹⁰ Bordenache 1969, cat. 138, pl. 59; Alexandrescu Vianu 2000, cat. 60.

¹¹ Alexandrescu Vianu 2000, cat. 59.

¹² Alexandrescu Vianu 2000, cat. 268.

¹³ Radu 2018, p. 9–16.

¹⁴ Atestată epigrafic la Callatis: Chiekova 2008, p. 227.

¹⁵ Chiekova 2008, p. 227–231. Gimnaziul este un alt context al prezenței imaginii lui Herakles la Callatis.

Herakles un bun candidat pentru asocierea sa la cultul imperial¹⁶, asimilarea făcută între erou și împărat făcând parte din strategia de autolegitimare a celui din urmă. Probabil contextul cultului imperial, bine documentat și la Histria în sec. II–III p.Chr., printr-o serie de baze de statui¹⁷ și alte dedicații, a fost încă un factor favorizant pentru popularitatea imaginii lui Herakles, care i-a asigurat o lungă carieră până în Antichitatea târzie¹⁸.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu Vianu 2000 M. Alexandrescu Vianu, *Histria IX. Les statues et les reliefs en pierre*, Bucarest – Paris, 2000.
- Boardman 1990 J. Boardman, s.v. *Herakles. A. Herakles Dodekathlos*, în LIMC V.1, Zürich – München, 1990, p. 5–16.
- Boardman et alii 1990 J. Boardman, Ph. Brize, W. Felten, G. Kokkorou-Alewrass, A.-F. Laurens, O. Palagia, V. Smallwood, L. Todisco, S. Woodford, s.v. *Herakles. General Commentary*, în LIMC V.1, Zürich – München, 1990, p. 183–192.
- Bordenache 1969 G. Bordenache, *Sculture grece e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest. I, Statue e rilievi di culto, elementi architettonici e decorativi*, Bucarest, 1969.
- Bottez 2009 V. Bottez, *Cultul imperial în provincia Moesia Inferior*, Bucharest, 2009.
- Brinkerhoff 1970 D.M. Brinkerhoff, *A Collection of Sculpture in Classical and Early Christian Antioch*, New York, 1970.
- Brize 1990 Ph. Brize, s.v. *Herakles. I. Herakles fights Geryon*, în LIMC V.1, Zürich – München, 1990, p. 74–85.
- Brommer 1986 F. Brommer, *Heracles. The Twelve Labours of the Hero in Ancient Art and Literature*, New York, 1986.
- Chiekova 2008 D. Chiekova, *Cultes et vie religieuse des cités grecques du Pont Gauche (VIIe–Ier siècles avant J.-C.)*, Berna, 2008.
- Hekster 2005 O. Hekster, *Propagating power. Hercules as an example for second-century emperors*, în L. Rawlings, H. Bowden (eds.), *Herakles and Hercules. Exploring a Graeco-Roman Divinity*, Swansea (Wales), 2005, p. 205–221.
- Panait-Bîrzescu 2018 F. Panait-Bîrzescu, *Statue bases with honorific inscriptions from Histria in the early Roman period*, *Caiete ARA* 9, 2018, p. 23–36.

¹⁶ Începută în secolul al II-lea p.Chr., această strategie de legitimare și autoprezentare a împăratului prin identificarea sa cu eroul civilizator a cunoscut o dezvoltare remarcabilă în timpul lui Commodus, culminând cu integrarea sa episodică în titulatura imperială în secolul al III-lea p.Chr.: Hekster 2005; Rees 2005; cf. Boardman et alii 1990, p. 191.

¹⁷ Panait-Bîrzescu 2018; despre cultul imperial la Histria: Bottez 2009.

¹⁸ E.g. LIMC V.1, cat. 2229, relief de la Ravenna datat spre mijlocul secolului al VI-lea p.Chr.; cf. Brinkerhoff 1970, p. 57, fig. 69. Referitor la această prezență iconografică târzie, a se vedea și Boardman et alii 1990, p. 192, care remarca în concluzie: „He never truly disappears from Western art, or has to be rediscovered, nor are any of his Classical roles, as saviour of mankind, as model of kings, as tragic hero, ever forgotten”.

- Radu 2018 L. Radu, *Herakles –fondatorul legendar al cetății Callatis*, Pontica 51, 2018, p. 9–18.
- Rees 2005 R. Rees, *The emperors' new names Diocletian Jovius and Maximian Herculi*, în L. Rawlings, H. Bowden (eds.), *Herakles and Hercules. Exploring a Graeco-Roman Divinity*, Swansea (Wales), 2005, p. 223–239.
- Robert 1897 C. Robert, *Die antiken Sarkophag-Reliefs, III.1. Actaeon-Hercules*, Berlin, 1897.
- Woodford 1990 S. Woodford, *s.v. Herakles. F. Herakles and the Stymphalian Birds*, în LIMC V.1, Zürich – München, 1990, p. 54–57.

A RELIEF DEPICTING HERAKLES FROM HISTRIA

ABSTRACT

The article publishes a relief discovered at Histria, presenting two male nude personages in a combat scene. The pronounced musculature and the posture of the two figures, one standing, the other half-kneeling, are arguments for the identifications of one of Herakles' deeds: the fight with Geryon. Related to this, the article resumes the discussion on other two reliefs from Histria with the depiction of Herakles, on which are identified the scenes of the Keryneian hind' and the Stymphalian birds' fights. These present different traces of workmanship, which indicates that they belong to different reliefs. Most probably they used to decorate small monuments of Roman period (2nd–3rd centuries BC).

Keywords: Histria, relief, Herakles, Roman period

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. Fragment of a relief depicting the fight of Herakles with Geryon; marble, 2nd–3rd centuries AD (Histria Museum, no. inv. S 312).

Fig. 2. Fragment of a relief depicting the capture by Herakles of the Keryneian hind; marble, 2nd–3rd centuries AD (Histria Museum, no. inv. S 137).

Fig. 3. Fragment of a relief depicting the fight of Herakles with the Stymphalian birds; marble, 2nd–3rd centuries AD (Histria Museum, no. inv. S 138).

ABREVIERI

ÄAT	Ägypten und Altes Testament: Studien zu Geschichte, Kultur und Religion Ägyptens und des Alten Testaments
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AD	Αρχαιολογικόν Δελτίον, Athens
AÉ	L'Année épigraphique, Paris, 1888–
AEM	Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Vienna, 1877–1897
AIAC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AJHG	American Journal of Human Genetics
AJPA	American Journal of Physical Anthropology
AmAnthr	American Anthropologist
AMMR	Anuarul Muzeului Marinei Române, Constanța
AnB	Analele Banatului, Timișoara
AnȘUIași	Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Antiquity	Antiquity, University of York
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArchBulg	Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchRoz	Archaeologické Rozhledy, Praga
Argesis	Argesis. Muzeul județean Argeș, Pitești
Arhivele Olteniei	Arhivele Olteniei, Craiova
AUA–SH	Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, Alba Iulia
Banatica	Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BÉ	Bulletin épigraphique in REG, Paris, 1888 –
BIAB	Bulletin de l'Institut archéologique bulgare, Sofia
BiblThrac	Bibliotheca Thracologica, București
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București
I.British Mus.	<i>The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum</i> , Oxford, 1874–1916
Byzantina	Byzantina. Annual review of the Centre for Byzantine Research, Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki
I.Byzantion	A. Lajtar, <i>Die Inschriften von Byzantion. I. Die Inschriften</i> (IGSK 58), Bonn, 2000
CAH	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice din România
CCET	Zlatozara Gočeva, Manfred Oppermann, Nubar Hampartumian and Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović. <i>Corpus cultus equitis Thracii</i> . 5 vols. « Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain », 74,1-5. Leiden 1979-1984. Vol. I, Zlatozara Gočeva und Manfred Oppermann, eds., <i>Monumenta orae Ponti Euxini Bulgariae</i> (1979); II,1-2, Zlatozara Gočeva und Manfred Oppermann, <i>Monumenta inter Danubium et Haemum reperta. 1. Durostorum et vicinia, regio oppidi Tolbuhin, Marcianopolis et vicinia, regio oppidi Sumen</i> (1981) and ... 2. <i>Regio oppidi Targoviste, Abrittus et vicinia, Sexaginta Prista et vicinia, Nicopolis ad Istrum et vicinia. Novae</i> (1984): IV. Nubar Hampartumian. <i>Moesia Inferior</i>

- (*Romanian section*) and *Dacia* (1979); V, Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović, *Monumenta intra fines Iugoslaviae reperta* (1982)
- CepR Constantin C. Petolescu, *Cronica epigrafică a României*, SCIVA, București
- Chiron Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München
- CIG *Corpus Inscriptionum Graecarum*, Berlin
- CIGD Ligia Ruscu, *Corpus Inscriptionum Graecarum Dacicarum*, Debrecen, 2003
- CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863–
- CIMRM J.M. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, 2 vol. 1956–1960
- CIRB V.V. Struve, *Corpus inscriptionum Regni Bosporani*, Moscow, 1965
- CNA Cronica Numismatică și Arheologică, București
- Corinth VIII.3 J.H. Kent, *Corinth, VIII.3. The Inscriptions 1926–1950*, Princeton, 1966
- Crisia Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
- CSA Current Swedish Archaeology, Swedish Archaeological Society, Stockholm
- Dacia Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; Dacia N.S. (nouvelle série), Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Académie Roumaine, Institut d'archéologie « V. Pârvan », București
- Das Altertum Das Altertum, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin
- DNP H. Cancik, H. Schneider (ed.), *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, Stuttgart, Weimar, 1996–2003
- EAIVR *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, A–C, D–L, M–Q*, București, 1994, 1996, 2000
- EphemNap Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
- Epigraphica Epigraphica. Periodico Internazionale di Epigraphia
- Fortunatae Fortunatae. Revista Canaria de Filología, Cultura y Humanidades Clásicas, Universidad de la Laguna, San Cristóbal, Tenerife, Spania
- I.Hierapolis W. Judeich, *Inchriften*, in C. Humann, C. Cichorius, W. Judeich, F. Winter, *Altertümer von Hierapolis*, Berlin, 1898, p. 67–180
- IDR *Inscriptiones Daciae Romanae – Inscriptiile Daciei romane*, colecție coordonată de Dionisie M. Pippidi și Ioan Iosif Russu, București, I. *Introducere istorică și epigrafică – Diplomele militare – Tăblițele cerate* (Ioan Iosif Russu), 1975; II. *Oltenia și Muntenia* (Grigore Florescu și Constantin C. Petolescu), 1977; III/1. *Dacia Superior. Zona de sud-vest* (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Nicolae Gudea, Volker Wollmann și Milena Dușanić), 1977; III/2. *Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)* (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Ioan Piso și Volker Wollmann), 1980; III/3. *Dacia Superior. Zona centrală (teritoriul dintre Ulpia Traiana, Micia, Apulum, Alburnus Maior, Valea Crișului)* (Ioan Iosif Russu, în colaborare cu Octavian Floca și Volker Wollmann), 1984; III/4. *Zona răsăriteană* (Ioan Iosif Russu), 1988; III/5 *Inscriptions d'Apulum* (deux fascicules, Ioan Piso), Paris, 2001 (Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, XXIV); III/6. *Apulum – Instrumentum domesticum*, București, 1999 (Cloșca L. Băluță)
- IDRE Constantin C. Petolescu, *Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier-IIIe siècles)*, I–II, Bucarest, 1996–2000
- IG *Inscriptiones Graecae*, Berlin, 1873–
- IGB Georgi Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae* I–V, Sofia, 1956–1997

IGLR	Emilian Popescu, <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România</i> , București, 1976
ILD	Constantin C. Petolescu, <i>Inscripții latine din Dacia</i> , I–II, București, 2005–2016
ILS	Hermann Dessau, <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , Berlin, I (1892), II/1–2 (1906), III/1 (1914), III/2 (1916)
IMS I	M. Mirković, S. Dušanić, <i>Inscriptions de la Mésie Supérieure. I. Singidunum et le nord-ouest de la province</i> , Belgrade, 1976
ISM	<i>Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae – Inscripțiile din Sythia Minor</i> , București, I. <i>Histria și împrejurimile</i> (Dionisie M. Pippidi), 1983; II. <i>Tomis et territorium – Tomis și teritoriul său</i> (Iorgu Stoian), 1987; III. <i>Callatis et territorium – Callatis et son territoire</i> (Alexandru Avram), 1999; IV. <i>Tropaeum – Durostorum – Axiopolis</i> (Emilian Popescu), 2015; V. <i>Capidava – Troesmis – Noviodunum</i> (Emilia Doruțiu-Boilă), 1980; VI.2. <i>Supplementa 2. Tomis et territorium Tomis et son territoire</i> (Alexandru Avram, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu), 2018
Istros	Istros, Muzeul Brăilei „Carol I”, Brăila
JAHA	Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
JAS	Journal of Archaeological Sciences, London – New York
LIMC V	<i>Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae</i> , vol. V. 1–2, Zürich – München, 1990.
LGPN I	P.M. Fraser, E. Matthews (eds.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, I. The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica</i> , Oxford, 1987
LGPN II	M.J. Osborne, S.G. Byrne (eds.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, II. Attica</i> , Oxford, 1994
LGPN IV	P.M. Fraser, E. Matthews (eds.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, IV. Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea</i> , Oxford, 2005
LGPN V A	T. Corsten (ed.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, V A. Coastal Asia Minor: Pontos to Ionia</i> , Oxford, 2010
LGPN V B	T. Corsten (ed.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, J.-S. Balzat, R. W. V. Catling, E. Chiricat, T. Corsten (eds.), V B. Coastal Asia Minor: Caria to Cilicia</i> , Oxford, 2014
LGPN V C	P.M. Fraser, E. Matthews (eds.), <i>A Lexikon of Greek Personal Names, J.-S. Balzat, R. W. V. Catling, E. Chiricat, T. Corsten (eds.), V C. Inland Asia Minor</i> , Oxford, 2018
Marisia	Marisia, Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș
MCA	Materiale și Cercetări Arheologice, București
I.Mus. Iznik	S. Şahin, <i>Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia)</i> , I–II 1–3 (IGSK 9–10 1–3), Bonn, 1979–1987
O.Krok I	H. Cuvigny, <i>Ostraca de Krokodilô I. La correspondance militaire et sa circulation. Praesidia du désert de Bérénice II, O.Krok. 1–151</i> , Cairo, 2005
O.Krok II	A Bülow-Jacobsen, J.-L. Fournet, B. Redon, <i>Ostraca de Krokodilô II. La correspondance privée et les réseaux personnels de Philoklès, Apollôs et Ischyras. Praesidia du désert de Bérénice V, O.Krok 152–334</i> , Cairo, 2019
OLA	Orientalia Lovaniensia Analecta, Leuven
Oltenia	Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
PAT	Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum, Cluj-Napoca/Paris – Budapesta
I.Perinthos	M.H. Sayar, <i>Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung. Geschichte, Testimonien, griechische und lateinische Inschriften</i> , Vienna, 1998

Peuce	Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
PIR ²	E. Groag <i>et alii</i> , <i>Prosopographia Imperii Romani</i> , 2nd ed., Berlin, 1933–.
Pontica	Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
RE	Pauly-Wissowa, <i>Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft</i> , Stuttgart, 1893–
RÉG	Revue des Études Grecques, Paris.
Revista Bistriței	Revista Bistriței, Bistrița
RICIS	L. Bricault, <i>Recueil des inscriptions concernant les cultes Asiaques</i> , Paris, 2005
RIU	<i>Römische Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
RGZM	Barbara Pferdehirt, <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz, 2004
RMD	Margaret M. Roxan, <i>Roman Military Diplomas</i> , London: I. <i>Roman Military Diplomas 1954–1977</i> , 1978; II. <i>Roman Military Diplomas 1978–1984</i> , 1985; III. <i>Roman Military Diplomas 1985–1993</i> , 1994; Margaret M. Roxan, P. Holder, <i>Roman Military Diplomas IV</i> , 2003; P. Holder, <i>Roman Military Diplomas V</i> , 2006
RMI	Revista Monumentelor Istorice, București
RMIA.SM	Revista Monumentelor Istorice și de Artă. Seria Monumente, București
RMM–MIA	Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă, București
SCIM	Studii și Cercetări de Istorie Medie, București
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SCN	Studii și Cercetări de Numismatică, București
SEG	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i> , Leiden, 1923–
I.Smyrna	G. Petzl, <i>Die Inschriften von Smyrna</i> , I–II.1–2 (IGSK 23–24.1–2), Bonn, 1982–1990
SprawArch	Sprawozdania Archeologiczne, Wrocław-Varșovia-Cracovia
Starinar	Starinar, Belgrad
StComSatuMare	Studii și Comunicări, Satu Mare
StudiaUBB.Historia	Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”. Studia Historia, Cluj-Napoca
StCl	Studii Clasice, București
TAM	<i>Tituli Asiae Minoris</i> , Vienna, 1901–
Terra Sebus	Terra Sebus. Acta Musei Sabesieinsis, Muzeul Municipal „Ioan Raica”, Sebeș
I.Thrake Aeg.	L.D. Loukopolou <i>et alii</i> , <i>Ἐπιγραφές τῆς Θράκης τοῦ Αἰγαίου μεταξύ τῶν ποταμῶν Νέστου καὶ Ἐβρου (Νομοὶ Ξάνθης, Ροδόπης καὶ Ἐβρου)</i> , Athens, 2005
Tyche	Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Viena
Valachica	Valachica. Chronica Valachica. Studii și materiale de istorie, Muzeul Județean Dâmbovița, Târgoviște
VAMZ	Vjesnik Arheoloskog Muyeja u Zagrebu, Zagreb
VDI	Vestnik Drevnej Istorii, Moscova
YES	Yale Egyptological Seminar
Ziridava	Ziridava. Studia Archaeologica, Muzeul Județean Arad, Arad
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn